
Навум Цыпіс

...Уся літаратура –
гэта вялікая трагікамедыя.
А вершы Навума Кісьліка –
гэта толькі трагедыя...

«Я ведаю Кісьліка»...

Успаміны пра сябра

У бары імя Шамякіна

Быў ён тады толькі знаёмцам і сябрам блізкага мне чалавека – Валянціна Тараса, які адыграў немалую ролю ў маім літаратурным лёсе. І быў гэты час для мяне шчаслівым. Напісаў і падумаў: яшчэ адно пацьверджаньне «ўсеагульнай» адноснасьці ўсяго на сьвеце.

Мой рукапіс пралажаў у дзяржаўным выдавецтве дзевяць гадоў... І вось, трымайце, – мой шчаслівы час: кніга выйшла! Маленькая, у мяккай вокладцы, зьнявечаная і ледзьве не на палову скарачаная рэдактурай, – шчаслівы...

З невядомым раней задавальненьнем адорваў знаёмых і малазнаёмых. А аднаго разу ў тралейбусе убачыў жанчыну, якая чытала маю – маю! – кніжачку... Ледзь стрымаўся, каб не пацалаваць.

Зразумела ж, падарыў Тарасу і – з ягонай падказкі – Навуму Кісьліку. Дзеля гэтага Валянцін Яфімавіч прывёў мяне ў дом да Навума Зіноўевіча. Так я ўпершыню апынуўся ў яго,

у вялікай «сталінскай кватэры, у каралеўстве кніг». Навум тут жа аддарыўся сваёй новай кніжкай вершаў.

Мінула некалькі тыдняў. Дамовіліся з Тарасам, ён тады працаваў рэдактарам аддзела прозы ў «Нёмане», сустрэцца ў «пісьменьніцкім» бары «імя Івана Пятровіча Шамякіна». Бар гэты славіўся на ўвесь горад, Шамякін, першы сакратар пісьменьніцкага Саюза рэспублікі, калі быў «па-сумяшчальніцтву» старшынёй Вярхоўнага Савета Беларусі, дабіўся для «свайго» бара вялікай ільготы – гарэлку ў ім прадавалі без нацэнкі. З тае пары туды спрабаваў патрапіць увесь Менск. А прапусkali строга па членскіх білетам. Праўда, адзін член мог правесцьці аднаго не члена. «Гэта са мной...»

Тарас чакаў мяне ля службовага ўваходу, каб прамовіць гэту чароўную фразу (да майго членства было яшчэ шмат гадоў), правесцьці мяне і ў цішы ды ў ільготных умовах пагаварыць аб праблемах з чарговай маёй публікацыяй. Да слова, бар гэты стаў адным з маіх універсітэтаў: каго толькі я там ня бачыў, чаго толькі я там не наслухаўся. Гамонкі і стыхійныя літаратурныя дыскусіі ў тым бары я магу параўнаць толькі з такімі ж – у аддзеле прозы «Нёмана».

Сустрэліся з Валеам, ідзем па доўгім калідоры першага паверху, і кажа ён мне:

– З цябе сто грам.

– ?

– Зараз я пакажу табе адну маленькую карцінку, – сказаў Валянцін і паказаў на далёкі столік, за якім сядзелі Бярозкін і Кісьлік. Бярозкін на той час быў адзіным беларускім крытыкам, якога Твардоўскі друкаваў у «Новым міры». У артыкулах сваіх нязьменна бываў суровы. А біяграфія... – сядзеў, ваяваў, атрымаў ардэны, медалі, пасьля вайны зноў сядзеў... З Кісьлікам сябраваў ён моцна. Адзінадушныя былі ў тым, што літаратура ёсьць адказным заняткам.

– А ці ведаеш ты, пра што зараз Навум Зіноўевіч распавядае Рыгору Саламонавічу? – ціха спытаў Валя. Я, натуральна, ня ведаў.

– А я ведаю, таму што да сустрэчы з табой сядзеў трэцім за тым столікам. Дык вось, расказвае ён пра тое, якую добрую кнігу напісаў невядомы пакуль Бярозкіну Навум Цыпіс, і, зразумела, расхвальвае маладога аўтара.

– Надта геніяльнага і надта маладога... – прабурчэў я, агаломшаны.

– Ці ж гэтая інфармацыя не каштуе ста грамаў? – сьціпла спытаў Валя.

– Вартая, яшчэ як вартая, – адказаў я і пайшоў да стойкі браць пляшку. Старэйшыя таварышы моўчкі ацанілі гэты жэст, і пасьля першай чаркі Кісьлік пазнаёміў мяне з Бярозкіным, сказаўшы: «А гэта ён і ёсьць».

– А што ж вы ім падарылі вашу кніжку, а мне не?

У той, як вам ужо вядома, шчасьлівы час, я пастаянна насіў у кайстры некалькі навюткіх кніжак, што так цудоўна пахлі друкарняй. Тут жа адна з іх была падорана Бярозкіну са сьціплым аўтографам і просьбай не чытаць яе. На няное запытаньне Рыгора Саламонавіча я адказаў:

– Не хачу на самым пачатку паспытаць вашу цяжкую руку.

Мэтры пасьміхнуліся. Напілі, выпілі за сьмеласьць у літаратуры, бо нясьмелая літаратура – гэта не літаратура. Аўтару дазволена быць нясьмелым, літаратуры – не.

Ягоная першая кніжка

Са шматлікіх газетных камандзіровак я абавязкова прывозіў некалькі томікаў паэзіі. Першы, «візіт ветлівасьці», у такіх камандзіроўках рэкамендавана было аддаць сакратару райкаму па ідэалогіі. А там ужо ў суправаджэньні інструктара – па калгасах-саўгасах ды іншых аб'ектах.

Але першай, паводле маёй традыцыі, была кнігарня. Ой, гэтыя раённыя «кніжныя» прадавачкі... Да слова, ні разу, – а гэта былі многія дзясяткі разоў, – ня бачыў за тымі прылаўкамі мужчынаў. Сярод тых жанчын-дзяўчат даволі часта патраплялі сапраўдныя кнігалюбіцы, якія ведалі літаратуру і разумелі кніжных вар'ятаў. У той час іхняя колькасць, я кажу пра «вар'ятаў», узрасла, бо жыць рэальным жыццём рабілася ўсё менш магчымым, людзі шукалі паратунку ў больш рэальным сьвеце – у літаратуры. Выказваючы шчодрасьць жаночай душы, тыя прадавачкі ня раз запускалі мяне ў кладоўкі-запаснікі кнігарняў і... Што казаць, калі з тых камандзіровак я прывозіў Франсуа Віёна, прозу Пастэрнака ці шыкоўна выдадзеную паззію мінезінгераў, нямецкіх рыцараў, сьпевакоў каханьня. Якая гэта была насалода, якія высокія хвіліны: седзячы ў «зваротным» аўтобусе альбо цягнуку, пагладжваючы гэтыя томікі, чытаць, чытаць, чытаць...

На самым пачатку гэтага маладога і таму насамрэч шчасьлівага перыяду майго менскага жыцця выглядзеў я ў шапіку «Саюздруку» на Ленінскім прасьпекце тоненькую сінюю кніжачку і набыў яе, кіруючыся толькі адным: «што там?». Гэта была першая кніжка Навума Кісьліка – «Размова з сябрамі». Пра такога паэта я тады нічога ня ведаў. Помню толькі, што ўражаньне тыя вершы пакінулі.

...Прайшло сорак гадоў. Як лёгка гэта напісалася... Сорак гадоў. Навум Зіноўевіч пастарэў. Але ня там, дзе ў ім жыў паэт і разумнік, аматар застольяў і сяброўскіх гамонак, шухарны і палкі Кісьлік, майстар палемічных спрэчак і глыбокі знаўца паззіі. Пастарэў ён там, дзе елі яго хваробы, стукалася самотная памяць пра маму і нязбытая адзіная на ўсё жыццё любоў...

У тую сустрэчу быў, як заўсёды, роўны, больш слухаў, падштурхоўваючы мяне да расповяду пра эмігранцкія варункі. Зразумела ж, па кілішку, зразумела ж, пра тое, што ў Менску, і як там хлопцы: Саша, Валя, Федзя... Памянулі Рыгора Саламонавіча Бярозкіна. Навум у гаворцы пра яго пацяплеў. Я прыгадаў, як ён прэзентаваў Бярозкіну маю кніжку. На гэта ён сказаў, што пра сваю першую нат і ўзгадаць не жадае...

Раненьне ў галаву, у лобна-скроневую частку перакрэсьліла правае Кісьлікава брыво. Ён пасяля таго раненьня доўгія месяцы прабыў у шпіталі, і толькі галоўны хірург Савецкай Арміі Бурдэнка ня даў яму памерці. Але брыво з таго часу надавала твару пастаянны зьлёпку зьдзіўлена-запытальны выраз. Каліж ён насамрэч зьдзіўляўся, брыво займала амаль вертыкальнае становішча. Такое становішча яно і заняло, калі Навум пачуў ад мяне пра сваю першую кніжку.

– Яна зараз у цябе ёсьць?

– Ёсьць. У кампаніі з усімі, што ты дарыў.

– А гэта? – ён паказаў шыкоўна выдадзеную юбілейную кнігу-альбом.

– Не.

– У мяне засталася тры паасобнікі. Мяню адзін на тую, першую, што ў цябе! Я пагадзіўся аддаць кніжку «за так», калі ён патлумачыць, што адбываецца.

– Я ўсё жыццё скупляю, выменьваю ці прашу падарыць мне яе. Забіраю і зьнішчаю.

Тут ужо ў мяне бровы ўсталі вертыкальна. І я пачуў:

– Мне сорамна за тыя вершы.

З такім я не сутыкаўся. Я нават не чуў пра такое...

На наступны дзень з некаторым шкадаваньнем я прывёз яму «Размову з сябрамі», што сорак гадоў стаяла ў мяне на паліцы. Далібог, там былі някепскія вершы. А калі яшчэ ўлічыць час, калі яна была напісаная...

Але рэч, як я зараз разумею, у тым, што ёсьць паэты, якія жывуць адразу ва ўсіх часах. Такім агульным часам для Кісьліка сталася ягоная Вайна. Ёю і мерыў.

А тую юбілейную ён мне тады ж і падарыў.

«Абавязаны напісаць»

Доўга хадзіў з пачуццём нязручнасці. Абяцаў Аркадзю Шульману напісаць для ягонага часопіса «Мешпоха» ўспаміны пра Кісьліка. Пад уплывам майго стаўленьня да Навума і непераможнага абаяння ды ўціску Аркадзя легкадумна пагадзіўся. Зразумела, блізка ведаў гэтага чалавека і, зразумела, ставіўся і пасяброўску, і цёпла. Але... Жывуць на гэтым сьвеце, дзякуй Богу, і Валянцін Тарас, і Аляксандр Дракахруст, і Фёдар Яфімаў – ягоныя сябры. Вось ім і належыць пісаць. Так і сказаў, і «павініўся» перад рэдактарам «Мешпохі». Шкадуючы, матлянуў галавой, але зразумеў.

Мінуў яшчэ нейкі час. Паехаў у Менск. Сустрэўся з Дракахрустам. Ізноў надарыў ён мне новых кніг: знаёмыя імёны, і – Навум Кісьлік: тоненькая «Сьляды яшчэ ня сьцёртыя». Нататнік з архіву. Дзёньнік.

Пасьля сьмерці паэта, разьбіраючы ягоны архіў, Тарас і Дракахруст знайшлі гэты нататнік.

Селі за стол, «сабраны» Сашавай жонкай, чароўнай Дзінай, выпілі на памін душы паэта і чалавека... Тут я і распавёў пра тое, як я не напісаў пра яго ўспамінаў, і як ён угаварыў мяне аддаць ягоную першую кніжку, а, галоўнае, навошта... Вось тут Саша з непрысутнаю ў ім жорсткасьцю сказаў: «Ты абавязаны напісаць усё, што помніш пра яго. Абавязаны».

Так зьявіліся гэтыя нататкі. Маральная «забарона» была зьнятая тым, хто меў на гэта права.

Навум не пісаў вершы – ён служыў паэзіі. Самаахвярна. Паклікана і аддана. Як тады, на Курскай дузе, служыў сваёй зямлі. Радкі ішлі горлам. Як у апошнія хвіліны жыцьця – ягоная кроў.

Я пішу гэта і ўзгадваю, як у тую адзіную нашу агульную ноч у ягонай занядабанай кватэры, дзе паседжвала за чаркай і размаўляла ўся беларуская літаратура, ён паўтарыў старадаўнюю мудрасьць: «Што не запісана, таго не было».

«Я ведаю Кісьліка»...

Я ведаю яго такога, пра якога літаратурная Беларусь і людзі, адданыя Паэзіі, кажуць – Паэт.

У самы разгар папулярнасьці беларускага часопісу «Нёман», дзе друкаваўся Навум Кісьлік, ён рэзка адмовіў часопісу ў сваіх паслугах, напісаўшы гнеўны адкрыты ліст рэдактару Андрэю Макаёнку, былому марскому пехацінцу. А «ўсяго толькі» ў нумары, дзе быў надрукаваны адкрыты антысеміцкі артыкул вядомага ўсяму адукаванаму сьвету юдафоба Бегуна, зьмясьцілі і падборку вершаў габрэя Хаіма Мальцінскага ў перакладзе габрэя Навума Кісьліка. Такой «раўнапраўнай раўнавагі» ветэран вайны і паэт Кісьлік не разумеў. З таго часу і да зьмены рэдактара не надрукаваў у «Нёмане» ніводнага свайго верша.

Я ведаю Кісьліка, аднаго з трох людзей у маім жыцьці, уключаючы і сёньняшнія дні, якія, сустракаючы мяне, запыталіся, «Можа, табе патрэбныя грошы?» Другі – Уладзімір Караткевіч, трэці – такі ж эмігрант, як і я, Міша Ліфшыц, мой брэменскі сусед. У Менску больш ніхто мяне так не спытае. Размова, як вы разумеете, не пра грошы...

Мне мроіцца, што яны абодва, і Навум, і Валодзя, сядзяць зараз высока, у зручных крэслах, побач з Богам: кажуць, што Ён любіць таленавітых і праўдзівых. Я ўпэўнены, што Ён часам просіць іх пачытаць што-небудзь новенькае...

Я ведаю Кісьліка, які ў сталойцы Дома творчасьці ў Дубултах, ні секунды ня думаючы, гучна і са шматлікімі перасадкамі далёка паслаў суседа і грэбліва перасеў за іншы стол, калі той надумаўся даводзіць яму, што яўрэі ўсё-ткі ваявалі

ў Ташкенце. Суседам гэтым быў вядомы паэт і антысеміт Станіслаў Куняеў. Гэты выпадак я помню па даўняй размове з Навумам.

Я ведаю Кісьліка, тады яшчэ маладога паэта, вершы якога надрукаваў часопіс «Юность». У тыя часы любая беларуская публікацыя ў маскоўскіх часопісах выглядала гучнай перамогай. А тут яшчэ Твардоўскі напісаў у лисьце да свайго сябра вядомага беларускага паэта Куляшова, што прачытаў у «Юности» вершы Навума Кісьліка і што, паводле ягонай думкі, у Беларусі расьце цікавы паэт. Гэта пры вядомай жорсткасьці адзнак Твардоўскага.

Прайшло пяць гадоў з часу ягонага сыходу, і я зноў «сустрэўся» з Кісьлікам. Жыцьцё шырэйшае за геаграфію. І таму я летась быў у Бостане, дзе жыве мой сябра, мянчук Арон Кантаровіч, журналіст і драматург, а ў вайну – стралок-радыст тарпеданосца «ІЛ-2». Ён арганізаваў мой літаратурны выступ перад інтэлігенцыяй «Таварыства рускай культуры». Народ, скажам так, на новенькага прыйшоў. Перад самым пачаткам мы з Аронам селі за столік на невялікай сцэне. Засталася некалькі хвілінаў. Кантаровіч нягучна «прадстаўляў» мне сваіх знаёмых у залі:

– Гэта – прафесар, які працаваў з Ландау... Тады ён яшчэ ня быў прафесарам. А вунь той, сівы, – доктар, працаваў з Каралёвым. Ён і тады быў доктарам. А гэты, худы, актыўны, ён зараз даме анекдот расказвае, – гэта Ісер Куперман, шматразовы чэмпіён сьвету па стоклетачных шашках...

– А гэта хто? – я вачыма паказаў на прыснулага ў трэцім шэрагу старога таўстуна з бульдожым тварам, на носе якога крыху коса сядзелі круглыя акуллары з моцнымі лінзамі.

– Гэта Навум Каржавін.

– Ну дзякуй, братка... – толькі і здолеў я прамовіць.

Пагадзіцеся, што ня вельмі спрыяе вольнаму чытаньню аўтарскіх тэкстаў наяўнасьць у трэцім шэрагу Навума Каржавіна.

...Сустрэча прайшла добра. Бостанскія дактары і чэмпіёны былі нармальнай публікай, а жанчыны – і ўвогуле добразычлівымі. Калі я падпісаў апошнюю кніжку, вязень Каржавін і з адышкаю спытаў:

– А мне вы падарыце сваю кніжку?

– Зразумела, – адрапартаваў я, і, перапрасіўшы, падпісаў яму «працоўны» асобнік. Ён агладзіў пацёртую кніжку і сказаў:

– Жывая...

Але самае галоўнае адбылося праз некалькі імгненьняў. Мы ўжо разьвіталіся з паэтычнай славатасьцю, калі ён, ужо адыйшоўшы на некалькі крокаў, павярнуўся і спытаў:

– У вас у Менску жыве паэт Навум Кісьлік. Як ён?

– Памёр. Ужо шэсьць гадоў...

Каржавін паміргаў вялічэзнымі вачыма за тоўстымі лінзамі і спытаў:

– Вы яго ведалі?

– Ведаў.

– Добрыя пісаў вершы... Калі б тады жыў у Маскве, то стаў бы вядомым.

І такога Навума Кісьліка я спазнаў...

* * *

Калі ўспамінаю яго, міжволі «ўключаецца» ўнутраны голас, і я чую заўсёды хвалюючыя словы старой добрай песьні:

Настоящих людей очень мало,
На планету – совсем ерунда.
А на Россию – одна моя мама,
Только, что она может одна...

І ажывае цёплая карціна: не цяперашняя, нягучная, з зіхоткамі гумару кампанія ў ягонаі гасьціннай кватэры з адчыненымі на парк імя Горкага вокнамі. І – абавязковая чарка. І ніколі, каб сп’янець, але заўсёды, «як гарнір да размовы». Якія гэта былі гутаркі... Спрэчкі, абмеркаваньне новых твораў, што зьяўляліся ў перыёдыцы, новых кніг, чытаньне вершаў, спрэчкі...

Быкаў, Адамовіч, Бярозкін, Барадулін, Стральцоў, Шклярэўскі, Тарас, Дракахруст, Яфімаў... Хіба ўсіх пералічыш.

Федзя Яфімаў з нязьменнай гітарай. Там я ўпершыню пачуў Галічава... Нягучная гітара, хрыплаваты голас былога сувораўца і капітана артылерыі – выраз твараў былых салдат і партызанаў, – чаго яны толькі не пабачылі... Дзякуй лёсу, што дазволіў стаць сьведкам.

Там, у той кватэры, я скончыў яшчэ адзін універсітэт – факультэт літаратуры і мужчынскіх стасункаў.

Больш ніколі

Тая сустрэча была самай кароткай: я нават не зайшоў у кватэру. Дзьве хвіліны, а то і меней.

І ўсё – больш ніколі. Гэта слова выклікае ўва мне пратэст. Ніколі – гэта слова не для жывых. Занадта шмат у мяне было так, ні-ко-лі.

Я сыйшоў ад яго з адчуваньнем чалавека, які выканаў абяцаньне. Не яму – сабе.

...Аднойчы я спытаўся, чаму ён, маючы патрэбу зарабіць, не выступае ад бюро прапаганды літаратуры. Тады такім чынам яшчэ можна было зарабіць хоць што.

Ён тужліва зірнуў на мяне: «Якія камандзіроўкі?.. Я не магу пайсьці з хаты больш чым на сорок хвілінаў...»

Праз паўгады, летам дзевяноста сёмага, я прыехаў у Менск, без папярэджаньня, прыйшоў да Навума. Ён адчыніў дзьверы і адступіў назад, вызваляючы мне месца ў калідоры, – у пакой не запрасіў:

– Браток, не магу цябе прыняць. Кепска пачуваюся. Тэлефануй.

Я прыцягнуў яму стракаты пакуначак. У ім ляжлі дзьве ўпакоўкі нямецкіх пігулак, якія маглі палегчыць ягонае існаваньне.

– Я ня ў госьці. Прынёс табе лекі. Цяпер можаш ехаць у камандзіроўку.

Ён узяў пакуначак і паглядзеў на мяне. Гэты позірк я помню. Моўчкі паціснуў яму руку, і ўсё... Больш – ніколі.

У чарговы раз удалося прыехаць на пачатку студзеня. Першым, каго ўбачыў, быў Саша Дракахруст. І першае, што ён сказаў:

– Калі б на тыдзень раней, пасьпеў бы на пахаваньне Навума.

Усяго на тыдзень... Але да вершаў ягоных, дзе ён – заўсёды, я не спазьніўся.

Дзіўнае пачуцьцё зьяўляецца ў мяне, калі цяпер узгадваю пра яго: тужлівае, але і сьветлае, і радаснае. І кожны раз, калі гэта адбываецца, гучыць і гучыць прости, як з малітвы, радок: «Наши мёртвые нас не оставят в беде...»